

## Het begrip Ik-sterkte: te weinig bekend en toch bemind

door S. Joos

De notie Ego-sterkte is een erg brede en vage notie, die anderzijds in de psychiatrische en psychodiagnostische praktijk een grote betekenis heeft. De vaagheid van de term schijnt niets af te doen aan de feitelijke vaststelling dat velen gehecht zijn aan het begrip.

Er bestaat geen Ego-sterktemeter. De moeilijkheid om het begrip Ego-sterkte bevredigend te beschrijven en te operationaliseren hangt samen met de moeilijk grijpbare Ik-notie op zich. Inzicht in de sterkte van het Ik vraagt om inzicht in het Ik. Pogingen om de Ik-sterkte te meten en te operationaliseren vooronderstellen een verklarend referentiekader.

Een meer theoretische doorlichting van het Ik kan ons oriënterend wegwijs maken. Het Ik heeft een betekenis binnen het verklarend theoretisch kader van de psychoanalyse en de Ik-psychologie. Daarnaast functioneert het begrip Ik-sterkte in de psychiatrische praktijk. Dit kan op zich het voorwerp uitmaken van empirisch psychologisch onderzoek. Cassee (1967) deed wat dit betreft belangrijk werk. Met hem stellen we het verhelderend onderscheid voor tussen Ik-sterkte met zijn beschrijvende connotatie enerzijds en met zijn verklarende connotatie anderzijds. Ook de meer recente evolutie komt aan bod. De steeds complexer wordende Ik-psychologie bracht met zich mee dat een uitspraak over de Ik-sterkte op zich te weinig genuanceerd is. Een meer gedifferentieerde beoordeling van het Ik-functioneren dringt zich op.

### **De beschrijvende connotatie van Ik-sterkte**

Ik-sterkte kan worden bestudeerd, uitgaande van het gebruik van de

---

Schrijver is klinisch psycholoog, verbonden aan het Universitair Psychiatrisch Centrum St.-Jozef, Leuvensesteenweg 517, B-3070 Kortenberg en aan het Centrum voor Geestelijke Gezondheidszorg, Mechelsesteenweg 137/1, B-1970 Wezembeek-Oppem.

term in de psychiatrische en psychodiagnostische praktijk. Wat bedoelen klinici met de uitspraak: De Ik-sterkte is goed? Hoe functioneert Ego-sterkte in de psychiatrisch-psychologische praktijk?

Cassee (1967) deed in dit verband een belangrijk empirisch onderzoek aangaande de Ego-sterkte. Hij deed een enquête bij psychiaters. Een lijst van 260 persoonlijkheidstermen, op basis van verschillende en uiteenlopende persoonlijkheidstheorieën werd voorgelegd aan 4 psychoanalytisch geschoolde beoordelaars. Hen werd gevraagd om aan te geven in welke mate elke term al dan niet relevant was in verband met Ik-sterkte.

Een persoonlijkheidsterm, die 3 op 4 beoordelaars relevant vonden, werd weerhouden. Aldus ontstond een lijst van 100 termen die al dan niet relevant geacht werden voor de notie Ik-sterkte. Er werd vervolgens nagegaan in welke mate elke term relevant was in verband met Ego-sterkte. Van elke eigenschap werd het dan mogelijk een Ik-sterkte- of Ik-zwaktescore te berekenen.

Cassee kwam zo tot 78 termen die een goed beeld geven van wat psychiaters verstaan onder Ik-sterkte. Het trof Cassee dat deze opvattingen van klinici een veel duidelijker beeld weergeven dan men zou verwachten op basis van theoretische polemieken.

In de psychiatrische praktijk bestaat er vaak een grote consensus in verband met een beoordeling van de Ik-sterkte versus Ik-zwakte van een bepaalde patiënt. Dit betekent evenwel niet dat meteen duidelijk is waarop een dergelijk oordeel steunt. De criteria van Ik-sterkte zijn minder duidelijk aan te wijzen en, a fortiori, moeilijk te expliciteren. In die zin is de eenstemmigheid tussen verschillende beoordelaars betreffende de Ik-sterkte van een bepaalde patiënt wel een eigenaardig feit te noemen. In de beoordeling van Ik-sterkte spelen blijkbaar factoren mee, die intuïtief gevat worden als relevant met betrekking tot de Ik-sterkte, maar waarop men moeilijk vat krijgt.

Cassee stelt zich de vraag in hoeverre evaluatieve momenten bepalend zijn voor de notie Ik-sterkte. De kenmerken, die psychiaters verbinden aan Ik-sterkte, worden wellicht in onze cultuur als waardevol beschouwd en kenmerken van Ik-zwakte zijn wellicht weinig sociaal wenselijk.

Hij stelt als hypothese dat het psychiatrisch oordeel Ik-sterk/Ik-zwak in hoge mate verwant is aan het contrastenpaar waardevol/waardeloos. De hypothese wordt vrijwel voor 100 procent bevestigd, dat voor Ik-sterkte relevante persoonlijkheidstermen verzadigd zijn met evaluatieve momenten. Beide dimensies vallen nagenoeg samen.

Gezien de hoge correlatie stelt zich de vraag of het waardesysteem specifiek is voor psychiaters. Hanteert de psychiater bij zijn beoordeling van Ik-sterkte andere normen dan de leek? Verschilt het oordeel van de leek ter zake van wat de psychiater wenselijk en waardevol vindt?

De 100 relevante Ik-sterkte-items werden daarom voorgelegd aan

een 70-tal militairen. Hun instructie was te beoordelen of ze de betreffende eigenschappen graag zouden bezitten of niet. De waarschijnlijkheid dat iemand een bepaalde eigenschap aan zichzelf toekent staat in lineair verband met de sociale wenselijkheid.

De scores van termen, beoordeeld door psychiaters als Ik-sterk/Ik zwak, en de scores beoordeeld door de militairen op graag/niet graag werden gecorreleerd. De correlatie was bijzonder hoog. Het al of niet psychiater zijn maakte vrijwel geen verschil uit in de waardering van de beoordeelde persoonlijkheidstermen. Dit deed de vraag rijzen of de Ik-sterkte- en Ik-zwakke-eigenschappen niet samenvallen met de populaire notie 'sterke persoonlijkheid/zwakke persoonlijkheid'. Deze hypothese werd bevestigd. Ik-sterkte als beschrijvende gedragscategorie blijkt een weinig specifieke en vage term te zijn, geladen met intuïtief aangevoelde, sociaal wenselijke waardecategorieën. Het gebruik van de notie Ik-sterkte als beschrijvend kenmerk heeft derhalve weinig zin. Maar Cassee nuanceerde zijn stellingname.

Hij deed een factoranalytische verwerking van de gegevens verkregen uit Ik-sterketests (de Barronschaal en de IES) en het oordeel van de psychiaters aangaande de Ik-sterkte. Hij ging dan op zoek naar de factoren die de samenhang konden verklaren binnen de bekomen correlatiematrix. Hij kwam aldus tot 4 orthogonale factoren, die hij als volgt benoemde: (1) autonomie, (2) beheersing, (3) gunstige werkinstelling, (4) tolerantie.

Dit betekent dat gangbare adjectieven, voor het meten van Ik-sterkte, zoals psychiaters deze term gebruiken, beroep doen op minstens 4 onderscheiden factoren. Ik-sterkte is dus geen één-dimensionele factor en is slechts bruikbaar na verdere differentiatie.

Barron (1953) trachtte, op basis van de Minnesota Multiphasic Personality Inventory (MMPI), een schaal te ontwerpen, die de reactie van neurotici op psychotherapie zou voorspellen. Hij ging na welke items van de MMPI discrimineerden tussen verbeterden en niet-verbeterden na psychotherapie. Hij kwam tot 68 items, die volgens Barron een achttal onderscheiden psychologische entiteiten weergeven: fysiek functioneren, psychastenie en geslotenheid, instelling ten opzichte van religie, morele instelling, realiteitszin, persoonlijke adequaatheid en vermogen om te concurreren, fobieën en infantiele angsten en een groep uiteenlopende factoren. Barron noemde deze schaal een 'Ego-strength-scale', omdat ze een adequaat psychisch functioneren meet, dat gewoonlijk onder Ik-sterkte wordt verstaan. Ook voor hem betreft het een ruim, multi-dimensioneel begrip.

### **De verklarende connotatie van Ik en Ik-sterkte**

De beschrijvende betekenis van Ik-sterkte gaat dus uit van de term zoals deze in de praktijk wordt gebruikt. We trachten nu de term te situeren binnen het kader, waaraan hij zijn specifieke betekenis ont-

leent. Het gaat hier om het verklarend referentiekader van de psychoanalyse en van de Ik-psychologie. Hier staan we stil bij de verklarende betekenis van Ik-sterkte.

*A. Ik en Ik-sterkte in de psychoanalyse.* Om het begrip Ik-sterkte wat dimensie te geven lijkt het ons belangrijk de evolutie van het Ik-begrip binnen het psychoanalytisch denkkader wat nader te preciseren. We beperken ons tot de belangrijkste Freudiaanse teksten, omdat ze bij de verschillende auteurs steeds weer terugkeren.

Om de genese van het Ik te beschrijven gaan we uit van de bekende formule: 'Wo Es war, soll Ich werden', (genetisch model). Het psychisme staat in zijn aanvangsfase onder het regime van het Es. Daar heerst het lustprincipe, later afgelost door het realiteitsprincipe. Dit lustprincipe betracht eerder het vermijden van onlust dan het opzoeken van lust.

Het psychisme, opgevat als een gesloten fysisch systeem (Freud, 1920) betracht zo vlug mogelijk driftenergie af te voeren om zo weer in rusttoestand te komen. Een verandering in de rusttoestand van het Es is onlustvol. Energiestijging is onlustvol. Bij stimulatie (is gelijk aan energieverhoging) volgt een onmiddellijke afvoer van die spanning via de motoriek. Zo zal een kind dat honger heeft reflexmatig gaan huilen en spartelen. Maar aldus blijft de bron van de energieverhoging, namelijk de honger voortbestaan. De hongertoestand persisteert tot voedsel bekomen is. Het Es, het driftmatige, botst dus op de realiteit. Het psychisme kent de frustratie. Uit deze botsing tussen Es en realiteit groeit via de frustratie het Ik. Slechts het zoeken in de werkelijkheid naar een bevredigend object neemt de behoeftetoestand weg. Dat is het realiteitsprincipe. Het psychisme moet leren wachten tot een bevredigend object is gevonden. Het moet een tijd de stijgende onlust verdragen, het uitstel dulden. Geleidelijk aan komen secundaire processen in werking, die het Es kanaliseren in functie van de realiteit. De primaire processen (motoriek en hallucinatie) worden afgelost door de secundaire processen. Zo zal het hongerige kind zijn aandacht naar de buitenwereld richten en waarnemend de wereld afspieden.

Het oordeelsproces ontstaat door vergelijking van wat gewenst wordt en wat aanwezig is in de wereld. Bij niet-gelijkheid moet een weg worden gezocht van de bestaande naar de gewenste situatie. Zo komt het denkproces op gang. Aldus wordt duidelijk hoe belangrijk de frustratie is voor de ontwikkeling van Ik-functies als beheersing motoriek, aandacht, waarneming, denken ... De Ik-ontwikkeling wordt, psychogenetisch gezien, gedacht vanuit dit conflictmodel.

Al vroeg worden in Freuds werk de functies, die de kern van het Ik vormen, afgezonderd van andere psychische processen. Szondi (1956) onderscheidt een aantal fasen in de Ik-conceptie bij Freud. In een *eerste fase* vormt het begrip afweer de belangrijkste bijdrage tot de ontwikkeling van de Ik-psychologie. Het Ik krijgt in 'Die Abwehrneuropsycho-

sen' (1894) een afweerfunctie toegewezen tegen de driftgevaren. Bepaalde voorstellingen zijn '*unverträglich*' met het Ik en worden weggeduwd. In het ontstaande psychisch conflict weert het Ik die onverenigbare voorstellen af. Er komt een afsplitsing tot stand door de werkdadige afweer van het Ik. Het Ik moet hier niet beschouwd worden als scheidsrechter tussen twee conflicterende voorstellingen. Maar het Ik wordt juist gezien als een organisatie van voorstellingen. Het Ik, gedefinieerd als 'masse dominante de représentations', neemt dus deel aan het conflict (Laplanche en Pontalis, 1973).

Een *tweede* belangrijke fase loopt van het belangrijke hoofdstuk 7 van de *Traumdeutung* (1900) tot 'Zur Einführung des Narzissmus' (1914). Het Ik wordt hier opgevat als een drift (Szondi, 1956). In de eerste topiek (bewust, voorbewust, onbewust) komt het Ik niet voor. Een accent komt te liggen op de realiteit, die zich van buitenuit opdringt aan het psychisch apparaat (Laplanche en Pontalis, 1973). En Freud geeft deze eisen van het realiteitsprincipe een energetische ondersteuning. Het zijn de 'Selbsterhaltungstrieb' of 'Ichtriebe' die staan tegenover de 'Sexualtriebe'. Om zich te handhaven heeft het Ik energie tot zijn beschikking. Het is hier een energetische instantie. Het lustprincipe wordt afgelost door het realiteitsprincipe onder invloed van de zelfinstandhoudingsdriften. Parallel aan de seksualiteit wil Freud aan het Ik een pulsionele steun geven en ziet dan het conflict als een oppositie tussen seksuele driften en Ik-driften.

De studies over het narcisme (Freud, 1914) en over de identificatie (Freud, 1915, 1921) markeren een *derde fase* (Laplanche en Pontalis, 1973). Het Ik wordt niet langer gezien als een produkt, als een resultaat van een progressieve differentiatie. Het Ik is hier een *seksueel object* (Szondi, 1956). Het Ik offreert zich als een liefdesobject aan de seksuele aandriften zoals de andere exterieure objecten. De libido wordt onderscheiden in Ik-libido en object-libido. Bij de psychose is sprake van louter Ik-bezetting. De andere objecten verdwijnen dan ook. Zo kan ook de doodservaring bij de coïtus gezien worden als een totaal objectale bezetting die een radicaal prijsgeven van zichzelf impliceert. Het Ik wordt object van libido. Men kiest zich een object dat bevredigt. Daarom kiest men eerst zichzelf. Daarna volgt de object-libido, waarvan de oedipale situatie de eerste vorm uitmaakt. Het Ik ontstaat dus uit de libido door het narcisme. Een persoonlijkheidscentrum komt tot stand door het feit dat libido daar gecentreerd wordt. Men wordt zich bewust van zichzelf. Door de terugkeer op zichzelf ontstaat het Ik en het andere als niet-Ik.

Ook de identificatie speelt een belangrijke rol in de modificatie van het Ik. Als verdediging tegen objectverlies kan een identificatie met het verloren object plaatsgrijpen. Aldus verruimt zich het Ik en wordt een erotische objectbinding afgelost door een Ik-verandering.

Het Ik is niet de enige instantie binnenin het psychisme. Ook de morele instantie splitst zich af. Een deel van het Ik neemt een ander

deel ter beoordeling en neemt het als object. Het narcisme verschuift van het Ik naar het Über-Ich. Vanaf 1920 krijgt het Ik zijn strikte psychoanalytische betekenis. Het Ik wordt tot *instantie*, naast het pulsionele en naast het Über-Ich als systeem van verboden en idealen (Freud, 1923). Het Ik als instantie krijgt zijn functies toebedeeld. Deze functies kunnen gedeeld worden in twee groepen: (a) functies die zich opponderen aan de drift, en (b) functies die de satisfactie van de drift dienen. Met andere woorden, het Ik heeft een aanpassingsfunctie en een verdedigingsfunctie. Het Ik wordt essentieel gezien als mediator, die bemiddelt tussen contradictorische eisen van het driftmatige, de realiteit, de morele instantie. Szondi (1956) spreekt van het Ik als *pontifex oppositorum*.

In *Das Ich und das Es* (Freud, 1923) wordt het Ik dus niet gezien als een energetische instantie maar wel als een controlerende instantie.

Wanneer er sprake is van een sterk Ik, dan lijkt het alsof het Ik die kracht uit zichzelf heeft. De kracht, de spontaneïteit komt echter uit het Es en wordt gericht door het Ik. Freud vergelijkt het Ik met een ruiter te paard, die in het beste geval de kracht tussen zijn knieën kan richten. Benadrukken we nog even de grote ommekeer bij Freud die de tweede topiek (Es, Ich, Über-Ich) betekende. Dit bevestigt hij tot in zijn laatste geschriften. Het Ik is niet langer een emanatie van het Es door frustratie maar wordt eerder gezien als een object, geïsoleerd door het Es. Het Ik ontwikkelt zich op basis van de perceptie niet van de buitenwereld maar van de interhumane wereld, waar narcisme en identificatie een belangrijke rol spelen. Het Ik, als instantie, definieert zich door zijn functies: aanpassend en afwerend van aard.

*Ik-sterkte in psychoanalytische zin* is het best te formuleren vanuit het tweede topisch model dat Freud ontwikkelde, namelijk het psychische als opgebouwd uit 3 instanties: Es, Ich, Über-Ich. Het Ik is sterk in de mate dat het op een adequate manier bemiddelt tussen Es, Über-Ich en realiteit. Deze omschrijving is klaar maar van een buitengewoon hoog abstractieniveau. Zoals de Ik-notie een erg levende en evoluerende notie bleek te zijn, zo is dit tevens het geval voor de andere instanties. Wat is immers het Es, het Über-Ich, de realiteit?

Het 15de internationaal psychoanalytisch congres (1938) deed een poging om Ik-sterkte te definiëren. Het resultaat was mager. Fenichel (1954) deed een beroep op de intuïtie en ervaring van elke analyst om de Ik-sterkte te beoordelen.

Nunberg (1938) meende dat het onmogelijk was om Ik-sterkte te meten gezien het gaat om de mate waarin levens- en doodsdrijf gecombineerd worden.

Geen wonder dat een aantal eminente clinici, vanuit het therapeutisch werk met ernstige pathologische gevallen, zich sterk vereenvoudigend toespitsen op één enkele Ik-functie. Federn (1952) concentreerde zich op de afgrenzing subject-object. Ook Zucker (1952) benadrukt de afgrenzingsproblemen bij schizofrenen. Klein (1948) beperkte zich

voornamelijk tot psychotische afweervormen als projectie en introjectie... Bij onder anderen Federn leeft de neiging om één functie van het Ik te herleiden tot het Ik.

B. *Ik en Ik-sterkte in de Ego-psychologie*. De Ego-psychologie is de psychologie van het Ik. Het Ik krijgt een gans andere conceptuele belichting.

In het begin van de psychoanalytische beweging stond het Ik in de schaduw van het Es. Dit is begrijpelijk omdat de ontdekking van de onbewuste drijfveren als de grootste verdienste van de psychoanalyse werd beschouwd. Geleidelijk verschoof de interesse naar het Ik. Het werk van Freud stelde de conflictrelatie tussen Es en Ik centraal. Het eigene van deze conflictrelatie tussen Es en Ik brengt mee dat vooral de afweerfunctie van het Ik en de verdediging van het Ik tegen het Es op de voorgrond staan (A. Freud, 1973.) De oude band tussen psychoanalytische theorie en praktijk maakt dit begrijpelijk, en voor de pathologie is dit werk ten zeerste relevant.

Ook de Ego-psychologie belicht het Ik vanuit zijn defensieve pool maar gaat verder. De verwerkende adaptieve functies van het Ik komen meer geaccentueerd aan bod.

Reeds het woord 'Ik-sterkte' verwijst naar een tegenstander. Men is immers sterk in vergelijking met een tegenstander. De notie lijkt verbonden met de conflictsfeer. Toch heeft Ik-sterkte een betekenis in verband met het conflictvrije, namelijk een Ik dat de realiteit beheerst.

Hartmann (1946, 1964), de meest eminente Ego-psycholoog, stelt dat de Ik-ontwikkeling wordt gedragen door niet-conflictueuze naast conflictueuze ontwikkelingsmomenten. Hij spreekt van de 'conflictvrije Ego-sfeer'.

Niet ieder maturatieproces, leerproces, ontstaat uit conflicten. Voor de differentiatie Ik/niet-Ik spreekt Hartmann (1952) van de 'undifferentiated phase'. Gedurende deze fase zouden zowel Es als Ik gradueel gevormd worden. Gedurende deze fase matureert het apparaat dat later onder Ik-controle zal komen. Pas na de Ik-formatie zullen geïsoleerde, voldoende gematureerde functies geïntegreerd worden. Ook Hartmann ziet in de frustratie een noodzakelijke voorwaarde ter differentiatie van Ik en niet-Ik. Maar hij voegt eraan toe dat er reeds Ik-functies adaptief aan het werk zijn lang voor er sprake kan zijn van een geïntegreerd Ik.

Het motorisch en perceptueel apparaat rijpt volgens een eigen wetmatigheid. De integratie van deze, door differentiatie zich specificerende functies kent zijn eigen ritme. Daarin bestaat de primaire autonomie van deze Ik-functies. Deze primaire autonomie van de Ik-functies kan teloorgaan. De Ik-ontwikkeling kent een nieuw facet wanneer de autonome Ik-functies ten dienste komen te staan van het driftmatige. Het schreien van een kind om een fles te bekomen is geen pure uitdrukking van onbehagen meer, maar heeft een opvorderingskarakter gekre-

gen. Het sensorisch motorisch apparaat is gekoppeld aan de drift (drive connected).

Een belangrijke nieuwe ontwikkelingsstap bestaat in het opnieuw verwerven van een *secundaire autonomie*. Secundaire autonomie impliceert dat gedragspatronen die ontstaan uit de samenwerking van primaire autonome functies met de driften, zich opnieuw losmaken van de driften om gedragspatronen te genereren, die betekenisvol zijn op zich en als zodanig gecultiveerd worden. De vroegere driften spelen dan geen rol meer. Door een 'change of function' wordt het mogelijk dat hetgeen in een situatie van conflicten ontstaat, secundair deel uitmaakt van de niet-conflictuele sfeer. A. Freud (1973) observeerde in haar Hampstead Nurseries dat kinderen die karakteristiek anaal-sadistisch gedrag vertoonden, later zeer brave kinderen worden. We herkennen hier het afweermechanisme van de reactievorming. Vele altruïstische motivaties zijn een reactievorming tegen impulsen uit de anaal-sadistische ontwikkelingsfase. Maar geleidelijk aan kan de reactievorming andere functies binnen het Ik opnemen, wat kan resulteren in een stabiele gedragsorganisatie. Een defensiemiddel (b.v. altruïstische motivatie) kan zo een doel op zich worden en eigen 'motivating value' bekomen, met andere woorden secundair autonoom worden.

Het proces waardoor een secundair autonome structuur tot stand komt noemt Hartmann *automatisatie*. Niet alleen het motorisch gedrag vertoont automatisatie, maar ook perceptie en denken. Door automatisatie komt de 'change of function' tot stand waardoor een functie uit de conflictsfeer wordt gelicht. Een dergelijk gevormd Ik beschikt volgens Hartmann over driftonafhankelijke psychische energie. Deze energie wordt gewonnen door een transformatieproces uit de driftmatige energie. Dit is wat hij *neutralisatie* noemt. Het gaat om een continu proces van transformatie. Zo kan geneutraliseerde energie driftenergie worden. Dit is dan het domein van de pathologie.

Door het neutralisatieproces en de secundaire autonomie neemt de sterkte van het Ik toe. *Ik-sterkte* betekent in de *Ik-psychologie* zeer concreet dat het Ik meer onafhankelijk wordt ten opzichte van de drift. In de mate dat Ik-interesse, Ik-attitudes loskomen van de driften constitueren ze de werkelijke sterkte van het Ik.

Tot nu toe hadden we het over de autonomie van het Ik ten opzichte van het Es. Rapaport (1957) voegt daar de autonomie van het Ik ten opzichte van de externe realiteit bij. De mens is niet louter een passieve registrator van de uitwendige realiteit. Rapaport ziet juist in de constitutioneel gegeven driften een garantie voor de Ik-autonomie ten opzichte van de omgeving. Op dezelfde manier garandeert de constitutioneel gegeven relatie tot de realiteit de Ik-autonomie ten opzichte van het Es. Beide soorten autonomieën kunnen teloorgaan, waarbij ze interfereren. Zo kan de stimulusdeprivatie de autonomie van het Ik ten opzichte van de driften aantasten.

Hebb (Bexton e.a., 1954) vermeldt in dergelijke condities het optre-



den van de hallucinaties en autistische fantasieën. Een massaal blokkeren van libidinale en agressieve driften kan de Ik-autonomie ten opzichte van de omgeving aantasten. In extreme condities kan dit leiden tot 'stimulus slavernij'. Katatonie, echopraxie, echolalie, concretismen en klankassociaties zijn hiervan klinische voorbeelden. Beide autonomieën hebben dus een stimulatie van bepaalde intensiteit en kwaliteit nodig om zich in stand te houden en effectief te zijn.

Joffe en Sandler (1968) voegen hieraan toe dat het Ik ook een relatieve autonomie kan verwerven ten opzichte van de geïntrojecteerde normen van het Über-Ich.

Ik-sterkte verwijst dus in de Ego-psychologie naar de graad van autonomie, die het Ik verwerft ten opzichte van het Es, de omgeving en het Über-Ich. Het Ik is sterk naar gelang het meer autonoom is. Het Ik is zwak in de mate deze autonomie teloorgaat.

*C. De meer recente ontwikkelingen.* Waar aanvankelijk psychoanalyse en Ik-psychologie scherp tegenover elkaar stonden, wijst de meer recente evolutie op een toenemende integratie. In toenemende mate wordt de Ik-ontwikkeling complexer en meer gedifferentieerd. De indruk rijst dat het begrip Ik-sterkte hierdoor stilaan aan populariteit heeft ingeboet in de theoretische werken.

Het complexer worden van de Ik-notie binnen het psychoanalytisch denkkader en de toenemende trend om de normale Ik-ontwikkeling te bestuderen hebben blijkbaar de term Ik-sterkte zodanig verrijkt, dat van oversaturatie kan worden gesproken. Een meer gedifferentieerde mogelijkheid om het Ik-functioneren te beschrijven dringt zich dan ook op.

Prelinger en Zimet (1964) trachten, vanuit een psychoanalytische en Ik-psychologische achtergrond, de verschillende facetten van de persoonlijkheid weer te geven aan de hand van ratingscales. Als hoofdcategorieën onderscheiden de auteurs: (a) ideationele stijlen, (b) voornaamste affecten, (c) voornaamste defensiemechanismen, (d) superego, (e) adaptieve mogelijkheden, (f) zelfgevoel, (g) psychosociale modaliteiten, (h) karakter. Elke hoofdcategorie wordt nauwkeurig omschreven en onderverdeeld in sub-categorieën. Dit vormt dan het stramien, waarbinnen gegevens, bekomen uit psychologische proeven en interviews, kunnen worden geplaatst. Elke onderscheiden dimensie kan worden beoordeeld op een 5-punt schaal, zodanig dat kwantificering mogelijk is.

In het spoor van Glover (1958) deed Karush (1967) een poging om op een meer genuanceerde en objectieve manier de Ik-sterkte van een patiënt voor en na een psychoanalytische therapie weer te geven.

Hij beoordeelde 9 gedragsdomeinen, namelijk afhankelijkheid, algemene neiging om lust op te zoeken, neiging om seksuele lust op te zoeken, behoefte aan affectie, afweermechanismen, angst en agressiviteit, coping met schuldgevoelens en sociale aangepastheid. De manier

van omgaan (agressief of inhibitief) met deze 9 topics kan kwantitatief worden weergegeven met een cijfer variërend van -4 tot +4. Karush omschrijft zeer uitgebreid hoe dit concreet wordt gedaan. Het resultaat van een individu kan worden weergegeven in een 'adaptive balance profile'.

Bellak (1973) kijkt naar de manier waarop het Ik zijn voornaamste functies uitvoert. Hij onderscheidt 12 Ik-functies: (1) Reality testing, (2) Judgment, (3) Sense of reality of the world and of the self, (4) Regulation and control of drives, affects, and impulses, (4) Object relations, (6) Thought processes, (7) Adaptive regression in the service of the ego, (8) Defensive functioning, (9) Stimulus barrier, (10) Autonomous functioning, (11) Synthetic-integrative functioning, (12) Mastery-competence.

Het is duidelijk dat bij de selectie van deze functies zowel de psychoanalyse als de Ik-psychologie inspirerend zijn geweest. Naast een uitvoerige beschrijving van de betekenis van elke Ik-functie geeft Bellak meer objectieve richtlijnen om op basis van een klinisch interview de betreffende Ik-functie te beoordelen en te kwantificeren. De 12 Ik-functies kunnen in een profiel worden weergegeven. Ik-sterkte ziet hij als 'the sum total of Ego-functions, with about as much, or as little, justification as one can subsume Wechler's 11 subcategories on the WAIS under intelligence'. (p. 336)

In het werk van Blanck en Blanck (1974) wordt de psychoanalyse voorgesteld als een normale ontwikkelingspsychologie. De auteurs zoeken aansluiting bij ontwikkelingspsychologen (zoals René Spitz) die beschrijven hoe geïsoleerde Ik-functies zich normaal ontwikkelen. In de ontwikkeling worden ontwikkelingsstadia en niveaus van psychisch functioneren onderscheiden. De oorspronkelijke ongedifferentieerde matrix (Id-Ego-Superego) evolueert volgens een aantal ontwikkelingsassen en progressief worden hogere ontwikkelingsstadia bereikt. Ook hier kan de ontwikkelingspositie van een individu worden weergegeven in een individueel profiel. De auteurs spreken dan van een 'descriptive developmental diagnosis'.

Loevinger (1976) schetst eveneens een visie op het Ik, zich inspirerend op de ontwikkelingspsychologie, de psychoanalyse en de Ego-psychologie. Spreken over het Ik betekent spreken over de ontwikkeling van het Ik. Hierbij staan niet de geïsoleerde Ik-functies in hun ontwikkeling centraal maar wel de bijzondere manier waarop Ik-functies samenwerken tijdens een bepaalde ontwikkelingsperiode. Met andere woorden hun onderliggende structuur staat op de voorgrond. In de Ik-ontwikkeling worden dus ontwikkelingsfasen beschreven. In elke fase wacht een ontwikkelingsopgave en met elke Ik-fase correspondeert een bepaalde cognitieve ontwikkeling, een specifieke interpersoonlijke stijl, een bepaalde moraliteit ...

Een individu karakteriseert zich in een dergelijke visie niet door zijn Ik-sterkte, maar door zijn ontwikkelingsniveau, met andere woorden

welke ontwikkelingsopgave is al bereikt, welke nog niet. De term Ik-sterkte komt dan ook bij Loevinger niet voor als aparte notie.

Horner (1979) beschrijft eveneens fasen en processen in de Ik-ontwikkeling. Meer bepaald wordt deze ontwikkeling omschreven in termen van objectrelaties. Bovendien koppelt de auteur ontwikkelingsstadia van objectrelaties aan de pathologie: onder andere de symbiotische psychose als een falen van de differentiatie, de narcistische persoonlijkheid als een falen van de integratie, de borderline persoonlijkheid als een falen van de cohesie ... Deze auteur sluit weer duidelijker aan bij de pathologie, evenwel steunend op een normale ontwikkelingsvisie.

Deze greep uit meer recente auteurs moge illustreren hoe het rijke begrip Ik-sterkte uit elkaar is gespat. Het Ik kan sterk genoemd worden in de mate dat het zijn functies uitoefent. Vandaar pogingen om de meest relevante Ik-functies te isoleren, nauwkeurig te definiëren, te operationaliseren en te kwantificeren. In een profiel kan dit alles grafisch worden voorgesteld. Naar gelang, onder impuls van de Ik-psychologie, de normale ontwikkeling van allerlei Ik-functies wordt bestudeerd, groeit de tendens om de ontwikkelingspositie of de ontwikkelingsfase van een individu weer te geven om de kwaliteit van het psychisch functioneren aan te duiden.

## Besluit

Het begrip Ik-sterkte is in de psychiatrische praktijk een geliefd, vanzelfsprekend begrip. Ieder schijnt intuïtief aan te voelen waar het om gaat. Een meer nauwkeurige explicitering van het begrip is echter een hachelijke onderneming. Men begrijpt goed wat Loevinger (1976) bedoelt met 'I think of myself as the servant, not the master, of my topic'.

Het lijkt ons belangrijk een onderscheid te maken tussen Ik-sterkte in beschrijvende en verklarende zin. In beide betekenissen echter blijkt Ik-sterkte geenszins een ééndimensionele term te zijn. In beschrijvende zin is hier met name de factoranalytische studie van Cassee interessant. Vooral echter stonden we stil bij een situering van Ik-sterkte binnen het verklarend referentiekader van psychoanalyse en Ik-psychologie. De Ik-ontwikkeling wordt in toenemende mate complex. Zelfs binnen de psychoanalyse en de Ik-psychologie is dit het geval. Maar de toenemende impact van de normale ontwikkelingspsychologie deed het over-verzadigde begrip Ik-sterkte uiteenspatten. Recente auteurs isoleren relevante Ik-functies, die de complexiteit van de menselijke ontwikkeling meer recht doen. Elke functie wordt dan apart bekeken en eventueel gekwantificeerd. Ook worden pogingen ondernomen om ontwikkelingsfasen, dus niveaus van ontwikkeling te onderscheiden. Dit brengt met zich mee dat in overwegend theoretische werken de term Ik-sterkte wat in onbruik raakt.

Voor clinici blijft het naar ons gevoel een charmante, vanzelfspre-

kende en populaire notie, juist omdat zoveel gezegd wordt met slechts één woord.

## Literatuur

- Barron, F., (1953) An ego-strength scale, which predicts response to psychotherapy, *Journal of Consulting Psychology*, 17, 327-333.
- Bellak, L., M. Hurvich en H. K. Gediman (1973), *Ego functions in schizophrenics, neurotics, and normals. A systematic study of conceptual, diagnostic and therapeutic aspects*. John Wiley, New York/London.
- Bexton, W. H., (1954) Effects of decreased variation in the sensory environment, *Canadian Journal of Psychology*, 8, 70-76.
- Blanck, G. en R. Blanck, (1974), *Ego psychology: theory & practice*. Columbia University Press, New York & London.
- Cassee, A. P. (1967) *Het begrip Ik-sterkte in de psychoanalyse. Een empirisch psychologisch onderzoek*. Swets & Zeitlinger, Amsterdam.
- Federn, P., (1952) *Ego Psychology and the Psychoses*. Basic Books, New York.
- Fenichel, O., (1954) Ego strength and ego weakness. In: *Collected Papers* (2nd Series). W. W. Norton, New York.
- Freud, A., (1973) *Het Ik en de afweermecanismen*. Ambo, Bilthoven.
- Freud, S., (1894) Die Abwehr-Neuropsychosen. In: *Gesammelte Werke I*. Fischer Verlag, Frankfurt am Main.
- Freud, S., (1900) Zur Psychologie der Traumvorgänge. In: *Gesammelte Werke II/III*. Fischer Verlag, Frankfurt am Main.
- Freud, S., (1914) Zur Einführung des Narzissmus. In: *Gesammelte Werke X*. Fischer Verlag, Frankfurt am Main.
- Freud, S., (1915) Trauer und Melancholie. In: *Gesammelte Werke X*. Fischer Verlag, Frankfurt am Main.
- Freud, S., (1920) Jenseits des Lustprinzips. In: *Gesammelte Werke XIII*. Fischer Verlag, Frankfurt am Main.
- Freud, S., (1921) Massenpsychologie und Ich-Analyse. In: *Gesammelte Werke XIII*. Fischer Verlag, Frankfurt am Main.
- Freud, S., (1923) Das Ich und das Es. In: *Gesammelte Werke XIII*. Fischer Verlag, Frankfurt am Main.
- Glover, E., (1958) The concept of dissociation. *International Journal of Psychoanalysis* 39, 260-264.
- Hartmann, H., (1952) The mutual influences in the development of Ego and Id. *The Psychoanalytic Study of the Child*, 7, 9-30.
- Hartmann, H., (1964) *Essays on ego psychology. Selected problems in psychoanalytic theory*. International Universities Press, New York.
- Hartmann, H., E. Kris en R. M. Loewenstein (1946) Comments on the formation of psychic structure, *The Psychoanalytic Study of the Child*, 2, 11-38.
- Horner, A. J., (1979) *Object relations and the developing ego in therapy*, Jason Aronson, New York - London.
- Joffe, W. en J. Sandler (1968) Comments on the psychoanalytic psychology of adaptation, with special reference to the role of affects and the representational world. *International Journal of Psychoanalysis*, 49, 445-453.
- Karush, A., (1967) Ego strength: An unsolved problem in ego psychology. In: Masserman, J. H. (ed.), *The ego science and psychoanalysis: Vol. XI*. Grune & Stratton, New York - London.

- Klein, M., (1948) *Contributions to psycho-analysis*. The Hogarth Press, London.
- Laplanche, J. en J.-B. Pontalis (1967) *Vocabulaire de la psychoanalyse*. Presses Universitaires de France, Paris.
- Loevinger, J., (1976) *Ego development. Conceptions and theories*. Jossey-Bass, San Francisco – London.
- Nunberg, H., (1938) Ego strength and Ego weakness. In: *The Practice and Theory of Psychoanalysis*. Vol. I, International Universities Press, New York.
- Prelinger, E. en C. N. Zimet (1964) *An ego-psychological approach to character assessment*, The Free Press of Clencoe Collier – Macmillan, London.
- Rapaport, D., (1957) The theory of ego autonomy: a generalisation. In: Gill, M. M. (ed.), *The collected papers of David Rapaport*. Basic Books, New York, London.
- Szondi, L., (1956) Der Ich-Begriff in der Psychoanalyse S. Freuds. In: *Ich-analyse. Die Grundlage zur Vereinigung der Tiefenpsychologie*. Verlag Hans Huber, Bern – Stuttgart, p. 131-140.
- Zucker, L. J., (1958) *Ego structure in paranoid schizophrenia: a new method of evaluating projective material*. Charles C. Thomas, Springfield (Illinois).

S. Joos

## **The notion ego-strength: too little known and still loved**

The notion ego-strength is a frequently used, 'self-evident' concept in psychiatry. Although every clinician appears to understand intuitively what it means, an accurate description or definition seems very difficult. It is important to differentiate between ego-strength in a descriptive and an explanatory sense.

In both senses ego-strength does not at all appear to be a unidimensional term. The concept is explained within the framework of psychoanalysis and ego-psychology. By the growing impact of the development psychology the oversaturated notion of ego-strength broke up and has been replaced by varying analyses and approaches of different ego functions and stages of ego development.

The clinician, however, did not abandon the notion which is still very popular since it says so much in just one word.